

Питання теоретичні

Ришард Нич – теоретик та історик літератури, професор, доктор габілітований, член-кореспондент Польської академії наук. Завідувач кафедри Антропології літератури й культурологічних досліджень Факультету полоністики Ягеллонського університету (Краків, Польща). Співробітник Інституту літературознавчих досліджень ПАН. Головний редактор часопису “Teksty Drugie”, а також книжкових серій “Горизонти сучасності” (“Horyzonty Nowoczesności”, видавництво “Universitas”), “Нова гуманітаристика” (“Nowa Humanistyka”, видавництво IBL PAN). Автор понад 160 наукових публікацій, зокрема монографій “Сучасні сільви¹: Проблема конструкції тексту” (1984, 1996); “Світ тексту: Постструктуралізм і літературознавство” (1993, 2000; 2005 – у перекладі болгарською, 2007 – у перекладі українською²); “Мова модернізму: Історико-літературні пролегомени” (1997, 2002, 2013), “Література як троп дійсності: Поетика одкровення в польській модерній літературі” (2001, 2012); “Поетика досвіду. Теорія – сучасність – література” (2012).

Наукові інтереси: історія модерної й постмодерної польської літератури в порівняльній перспективі, а також у культурно-історичному контексті; історія естетико-літературних ідей; теорія й антропологія літератури; культурологічні дослідження, а також поетика досвіду.

¹ Польською “sylwa” (лат. silva rerum), дослівно “ліс речей”. У XVI – першій половині XVIII ст. “silva rerum” побутували у вигляді шляхетсько-поміщицьких фоліантів, які вів глава сім’ї, часто такі збірки створювалися й передавалися з покоління в покоління. Стефанія Скварчинська звертає увагу на різноманітність подібних текстів, адже вони склалися із записок про події громадянського й родинного життя, які могли переходити у звіти й описи, містити різноманітні літературні твори власного, чужого або анонімного авторства. У таких колективних збірках могли міститися твори різними мовами, прозові й віршовані, різних жанрів та обсягів, твори на різні теми, фрагменти тощо (див.: *Skwarczyńska S. Kariera literacka form rodzajowych bloku silva // Wokół teatru i literatury (studia i szkice)*. – Warszawa: Instytut Wydawniczy Pax, 1970. – S. 182-202). Р. Нич у монографії “Сучасні сільви” (див.: *Nycz R. Sylwy Współczesne*. – Kraków: Universitas. – 1996. – wyd. II. – 224 s.) звертається до дослідження “сильвічних” форм у сучасній літературі. Дослідник зауважив, що, хоча сільви й виникли на польському ґрунті, подібні до них явища можна спостерігати й у літературах інших країн, а давні сільви – порівнювати з найбільш сучасними способами конструювання гетерогенних текстів. – *Прим. пер.*

² Нич Р. Світ тексту: постструктуралізм і літературознавство / Пер. з пол. Олена Галета. – Львів : Літопис, 2007. – 316 с. – *Прим. пер.*

**ІННОВАЦІЙНА ГУМАНІТАРИСТИКА: ТЕКСТ ЯК ЛАБОРАТОРІЯ.
ТРАДИЦІЇ, ГІПОТЕЗИ, ПРОПОЗИЦІЇ¹**

У статті подано роздуми щодо сучасної дискусії про гуманітарні і точні науки, а також про наукову політику. Перспектива так званого “техноуніверситету” веде до поступової маргіналізації гуманітаристики. Критична оцінка останньої базується на засновках, згідно з котрими дослідження в гуманітаристиці сконцентровані лише на тексті, який традиційно вважають об’єктивним й автономним (щодо суспільного і практичного вимірів реальності). Автор пропонує гіпотетичну концепцію операційної теорії тексту в гуманітарних науках, яка б забезпечила подолання дисциплінарної кризи, сприяла переосмисленню й перетворенню ідентичності гуманітаристики перед лицем вирішальної сутички як з її власною традицією, так і з критеріями, стандартами, завданнями й цілями сучасних мистецтва й науки.

Ключові слова: інноваційна гуманітаристика, текст як лабораторія, операційна теорія тексту в гуманітаристиці, гуманітаристика в колі сучасних науки й кіберкультури.

Ryszard Nycz. Towards innovative humanities: text as a laboratory. Traditions, hypotheses, ideas
The article provides a comment on the current debate over arts and science and on academic politics. The perspective of the so called “technouniversity” leads to the progressive marginalization of the humanities, the critical evaluation of which is based on the premises that the research in the humanities is solely concentrated on the text, the latter being understood in the most traditional manner as objective and autonomous (towards social and practical realities). The author offers a tentative concept of operational theory of the text in the humanities which would provide a remedy for the crisis of the disciplinary – leading to rethinking and remaking of the humanities’ identity in the face of critical confrontation with its own tradition as much as with the criteria, standards, tasks and goals of contemporary arts and science.

Key words: innovative humanities, text as a laboratory, operational theory of the text in the humanities, humanities among contemporary science and cyberculture.

Вступ

Сформулювати нижченаведені зауваження мене спонукало переконання в необхідності розвитку функціональної (операційної) теорії гуманітарного тексту. Ця теорія ґрунтується на моєму досвіді полоніста (ідеться про дослідження польської літератури й дискурси, які побутують у локальному культурному середовищі), але виросла вона із зацікавлення світовим станом досліджень. Теорія ця веде до більш загальних роздумів, пов’язаних із місцем і роллю тексту в гуманітаристиці, а також із потребою нової його теоретичної концептуалізації. Остання має, зокрема, запропонувати інструмент, який би дав змогу перенести (і неодмінно перепрофілювати) споконвічні завдання й виклики гуманітаристики до середовища сучасної науки й кіберкультури.

Такий підхід до центральної проблематики може видаватися анахронічно спробою повернення до так званого текстуального повороту в гуманітаристиці саме сьогодні – у добу відходу від мовно-автономних методологічних підвалин і пошуку таких знарядь дослідження, які можуть дати доступ до максимально безпосереднього, емпіричного, а також пізнавального і практичного вимірів предмета гуманітаристики. Однак я не думаю, що цієї мети можна досягти, не здійснивши критичного аналізу того статусу, який досі мав текст у гуманітаристиці, а також не аналізуючи можливості його перегляду. Не стверджую водночас, що можна чи варто відкидати “текстоцентричну” специфіку не лише літературних чи мовних досліджень, а й усієї гуманітаристики (у широких межах).

Сьогодні маємо справу не зі зменшенням, а з помітним збільшенням кількості текстових практик, нових жанрів, текстових стилів і конвенцій, а

¹ Статтю вперше було опубліковано в літературознавчому часописі “Teksty Drugie” (Nycz R. stronę humanistyki innowacyjnej: tekst jako laboratorium. Tradycje, hipotezy, propozycje // *Teksty Drugie*. – 2013. – № 1/2 (139-140). – S. 239-255).

також технік їх перетворення й аналізу – у публічному і приватному просторі, у старих і (особливо) нових медіа. Це, звісна річ, не означає, що тексти й надалі залишаються найважливішим об'єктом дослідження; у межах сучасної візуальної культури чи кіберкультури вони стоять поруч з об'єктами іншого роду або є складниками гібридних мультимедіальних конструктів (поряд із зображеннями, фотографіями, фільмами, анімацією, графікою...). Але в будь-якому випадку тексти залишаються невід'ємними компонентами сучасної культурної реальності, а модельований на їх основі метод “читання культури” зберігає статус упривілейованого з пізнавального погляду знаряддя аналізу й інтерпретації.

Отже, наскільки я розумію, проблема полягає в тому, що текст (у “метонімічному” сенсі: зорієнтована на текст програма досліджень) уважають і джерелом маргіналізації гуманітаристики (в очах її критиків), і твердинею її й досі актуальної цінності (на думку більшості її захисників). Водночас в обох випадках ідеться про окреслену, сучасну концепцію тексту як автономного завершеного витвору сенсотворчої людської активності – концепцію, котра не є ані єдиною можливою, ані достатньо обґрунтованою.

Як відомо, сучасна дискусія щодо науки, а також наукова політика, котра провадиться з перспективи так званого “техноуніверситету” (актуальної моделі здійснення дослідження й навчання – Ева Бінчик [8]), веде до поступової маргіналізації гуманітаристики, яка визнається за різновид знання не дуже корисного (або й некорисного), оскільки вона не веде ані до інновацій, ані до реального впливу (не зумовлює змін) у пізнавальній, суспільній, політичній, культурній сферах. Цю критичну оцінку обґрунтовують, указуючи на факт, що гуманітарні дослідження сконцентровані, власне, на тексті у традиційному, тобто предметному й автономному, розумінні (на протигагу суспільній чи “практичній” реальності). На мою думку, варто погодитися із цією формальною (але не істотною чи оцінною) характеристикою специфіки гуманітарних досліджень. Справді, текст – у широкому культурному значенні, а також у розмаїтті його видів і функцій – і надалі залишається спільним об'єктом, засобом і результатом досліджень, здійснюваних у межах гуманітарних наукових дисциплін.

Ідеться тут, коротко кажучи, по-перше, про визнання тексту (текстуальності, дискурсивності) спільним підґрунтям і предметною сферою гуманітаристики. І водночас, по-друге, ідеться про модифікацію її розуміння. Гуманітарний текст не є і не має вважатися єдиним стандартним предметом; нейтральним носієм остаточних результатів пізнавальної, творчої праці, виконаної в іншому місці і в інший час; репрезентацією того, що йому передує і не залежить від нього. Адже в тексті, крім того, закумульований процес (регульований професійними процедурами) творення, пізнання, дослідження, а також активоване в ході цього процесу вироблення професійної майстерності й набуття культурного досвіду. Усе це робить текст “функціональним відповідником лабораторії, місцем випробовувань, експериментів, симуляцій” (згідно з окресленням Бруно Латура). Лише всі ці три виміри, разом узяті до уваги, дають змогу, на мою думку, усвідомити природу нашого дискурсивного “предмета”.

Запропоноване тут вступне окреслення функціональної (операційної) теорії гуманітарного тексту не має вести ні до окопування в шанцях традиційної “самоцільної” гуманітарної моделі дослідження й навчання, ні до підпорядкування критеріям точних наук (наприклад, намагання довести, що ця теорія відповідає їх стандартам). Вона натомість покликана стати позитивною відповіддю на сучасну проблемну ситуацію – спробою подолання кризи дисциплінарної ідентичності – яка б вела до нової “редисциплінації”

гуманітаристики внаслідок критичної конфронтації як з її традицією, так і з критеріями, стандартами, завданнями й цілями сучасної науки. Беручи до уваги цю стратегічну мету, я свідомо приймаю тут визначення: “інноваційність” – узятє із жаргону адміністраторів науки; “гуманітаристика” (зокрема полоністична гуманітаристика), що має модифіковану формулу дисциплінарної ідентичності; а також метафоричне окреслення “текст як лабораторія”, запозичене у Б. Латура, яке має функцію образного показника напрямку аргументації, що розгортається у проекті.

Три моделі дослідження й навчання в університеті, їх прихильники й дисфункції

Роздуми про історію гуманітарної науки, а також про концепції здійснення гуманітарних досліджень у рамках університетської установи на Заході, які так жваво сьогодні розвиваються (див., зокрема, праці Гарольда Блума [9], Джонатана Каллера [13], Ганса Ульріха Гумбрехта [22], Домініка ЛаКапри [25], Марти Нуссбаум [32], Білла Рідінґса [4], Едварда Саїда, серед польських дослідників – Еви Доманської [16], Юзефа Кожелецького [24], Міхала Павла Марковського [28], Еви Реверс [38], Тадеуша Славка [40], Анни Зайдлер-Янішевської [46] і Марії Черепняк-Вальчак [18]), дають змогу ідентифікувати, і подати у вельми спрощений спосіб, три основні моделі академічних досліджень і навчання, доміанти яких значною мірою різняться з погляду використовуваних ними засновків, цілей, а також способів їх досягнення.

Першу модель можна було б назвати *формаційною*. Оскільки вона принципово зосереджена на *суб’єкті* – і не лише на його навчанні, а й формуванні (від античності до початку ХХ століття). Такою була мета античних *studia liberalia* і *studia humanitatis* Нового часу. Такою ж метою керувався кантівський “універсальний розум”, який передбачав формування особистості згідно із просвітницькою моделлю універсального людства. А потім цю мету прагнув досягти “університет культури” Гумбольдта, орієнтований на формування із громадян людей не лише освічених, а й просякнутих духом національної культури. “Особиста” культура була тут метою (“ознакою”, згідно з окресленням, запропонованим Станіславом Петрашкою) університетських навчання й пізнання, які виявлялися у відтворенні людини культури (еліти нації). Ця формаційна модель, котра полягала у формуванні суб’єкта, з кінця ХІХ століття почала поступатися черговій моделі.

Друга модель – назвемо її *професійною* – була сконцентрована на дослідженні *предмета* й формуванні компетенції його гуманітарного пізнання (ІІ пол. ХІХ ст. – ІІ пол. ХХ ст., у нас¹ – до сьогодні). Згідно із цією моделлю культура, її продукти, взірці і процеси стали самостійним, рівноправним з іншими, об’єктом дослідження. Цей процес прогресував одночасно з відокремленням так званих наук про дух (культуру) за часів так званого антипозитивістського перелому. Завдяки йому відбулися професіоналізація й дисциплінація поля гуманітарного знання, яке поступово ділилося на окремі, ізольовані один від одного сектори наук за допомогою легітимізації їх автономних ідентичностей шляхом доведення того, що вони мають окремий предмет і методи його дослідження. Таким предметом стала культура, а в її межах – текст як матеріально-семіотичне знаряддя для депонування, збереження, перенесення, передачі значень. А експертні аналітичні знання стали спеціалізованою методикою ідентифікації, висловлювання й пояснення, автентичного (яке за ідеєю не підлягає змінам) значення повідомлення.

¹ У Польщі. – Прим. пер.

Третю модель пропоную назвати *інноваційною* моделлю, оскільки вона робить найбільший наголос на *техніці* (у первинному значенні *techne* як способу відкриття), а отже, на відкриттях (у фундаментальних науках) і винаходах (у прикладних науках) – за рахунок фундаментальних наук (із 60-х років ХХ ст.; сьогодні ця модель домінує). Ця модель називається також “ринковою” моделлю університету (тому що ринок диктує дослідницькі преференції й забезпечує шляхи пріоритетного фінансування) або “університету досконалості” (позаяк він запроваджує загальну систему оцінювання і конкуренції за допомогою гомогенізаційних кількісних критеріїв). Найбільш вдалим визначенням, можливо, є “техно-університет”, бо він надає перевагу технонауці, тобто прагненню до інноваційності. Загалом, ідеться про прагнення до безперервного вдосконалення методів і технік обробки даних та одержання результатів практичного, суспільного й цивілізаційного значення.

У цій моделі гуманітаристика опинилася у глухому куті (уважається, що вона позбавлена технічно-інноваційного потенціалу), її зіштовхують на маргінес, який адміністратори науки неохоче терплять. Але варто також додати, що у глухий кут потрапила не лише традиційна, а й сучасна гуманітаристика; хоча не можна цього стверджувати щодо двох її нових варіантів. З одного боку, ідеться про *когнітивну гуманітаристику* (котру іноді називають нейрогуманітаристикою або новою гуманітаристикою), яка шукає техніки й методи доступу до переддискурсивної й допоняттєвої активності втіленого розуму, що в ній убачають джерела людських творчості й культури (Джонатан Готтшелл [21], Едвард Слінґерленд [12], Едвард Озборн Вілсон [45]). З другого боку, ідеться про *цифрову гуманітаристику*, в якій власне техніка, тобто так звана цифрова технологія, стає вогнищем і джерелом змін, котрі мають широкі (хоча частіше вони декларовані, але не доведені) практичні, методологічні, епістемологічні, а також онтологічні наслідки (Енн Бурдік [11], Джером МакГенн [29], Джефрі Шнапп і Тодд Преснер [39]).

Хоча ці відмінні одна від одної домінанти академічної моделі навчання й досліджень могли би бути взаємодоповнювальними вимірами здобуття знань і роботи в галузі науки, проте історія їх розвитку переконує, що ми маємо справу з конкурентними моделями, орієнтованими на цілі, які водночас видаються такими, що не можуть бути погоджені між собою. Формування суб’єкта, вивчення об’єкта, технічна вправність (і виконання функцій суб’єкта) – у сфері практик і процесів медіації в широкому сенсі – це розмаїті (хоча глибоко пов’язані) види активності. Усі вони виглядають однаково важливими як раніше, так і тепер, хоча вони завжди були ієрархізовані один щодо одного; еволюція моделей знання визнавала першість певних із них у різні періоди історії науки.

Захисники цінності й суспільної ваги сучасної гуманітаристики зайняли свої позиції – що симптоматично – саме в межах описаних вище окремих моделей розвитку знання. Для одних гуманітаристика – це перш за все останнє й незамінне місце формування особистостей (їхньої культури, самосвідомості, ідентичності) як свідомих, критичних, відкритих, творчих громадян, а також – членів спільноти й суспільства (Блум, Гадамер, Нуссбаум, Рідінґс). Для інших гуманітаристика – місце розвитку, прищеплення й поширення професійного знання про людську сенсотворчу активність і її продукти. Це знання підпорядковане правилам дисциплінарних спеціалізацій, а також суворим стандартам верифікації і фальсифікації; це знання має неперехідну цінність, активізація якої забезпечує розпорядження спеціалізованою компетенцією автономного значення (Стенлі Фіш [17], Г.У. Гумбрехт [22], Е. Саїд, Лінзі Вотерз [44]). Для деякого натомість (їх небагато, але їхня сила зростає) гуманітаристика – переважно місце повернення витісненого. Ідеться,

безумовно, про техніку (*techne*): колись розміщене в серці платонівського міфу про виникнення культури (у “*Протагорі*”¹), викрадене Прометеем божественне мистецтво, яке потім уважали протилежністю культури. Сьогодні воно повертається як найважливіший союзник у боротьбі за виживання гуманітаристики, котра цілковито змінюється, у сучасному полі знання й середовищі медіа (Бернард Стіглер [42], Кетрін Гейлз [23], Режіс Дебре [15], Девід М. Беррі [43]).

Перевага першої моделі, орієнтованої на формування суб’єкта, уже досить давно вважалася джерелом її слабкості. Як зауважив Джонатан Каллер, якщо метою університету культури було формування людини культури, то його втіленням можна визнати образ професора університету. Це пояснює популярність таких анекдотів, як анекдот “про вдову, котра чіпляється до академічного викладача під час Першої світової війни: “Молодий чоловіче, чому ви не у Франції, щоб боротися за цивілізацію?”. “Шановна пані, – лунає відповідь, – я цивілізація, захищаючи яку вони воюють” [13, 229]. Отже, ідеться про те, що, на думку звичайної людини, самоцільна модель навчання не лише репродукує нерівності, але перш за все генерує “асоціальні” особистості, котрі ставляться до життя, як рантьє; вони некорисливі, бо їх не цікавить участь у забезпеченні потреб колективу чи підпорядкуванні себе його імперативам.

Переваги і недоліки другої моделі, у котрій культура (а отже, текст) перетворюється на предмет дослідження, як і третьої моделі, що в ній культура разом із технікою формують медіальний простір та управляють процесами медіації (а медіа – не звичайний носій повідомлення – вони істотно впливають на наші зв’язки зі світом), сьогодні широко й усебічно обговорюються. Я хотів би зупинитися тільки на одному аспекті цього питання – інноваційності студіювання текстів і досліджень, котрі продукують тексти. Але зрозумілої не напряму (як відомо, це дуже важка справа, якщо взагалі здійсненна), а *via negativa*; адже, без сумніву, легше сказати, чим інноваційність не є, ніж, чим вона є... Отже, на моє переконання (основане, щоправда, лише на моїх власних спостереженнях і гіпотезах), до найбільш поширених дослідницьких практик, котрі ми схильні визнавати закономірними, навіть до певної міри цінними, але однозначно не інноваційними, можна зараховувати п’ять тенденцій:

1) відтворення або впорядкування чужих пізнавальних результатів (замість самостійного доходження до результатів власних досліджень);

2) проголошення власного погляду (без аргументованого його підкріплення, а також без протиставлення його давнішому стану знання);

3) зосередження на методології та вдосконаленні майстерності (без визнання необхідності її верифікації, а також придатності щодо емпіричного матеріалу);

4) екстенсивна обробка поля дисциплінарного знання, яка полягає в заповненні “лакун” (що стосуються предмета, котрий до цього часу оминався, або особливостей відомого предмета) шляхом застосування рутинної процедури дослідження;

5) зосередження на розв’язанні часткових або надуманих проблем (при одночасному нехтуванні засадничими питаннями).

Якщо ці мої спостереження правильні (чи принаймні варті розгляду), то з них випливають два висновки. Перший полягає в тому, що такі неінноваційні практики характеризують величезну більшість дослідницьких праць у гуманітаристиці (зокрема, і польській). Другий полягає в тому, що інноваційна практика як симетрична протилежність згадуваної вище тенденції полягала б у наданні переваги трансдисциплінарним дослідженням, котрі матимуть виразне

¹ Див.: Платон. Діалоги [пер. з давньогрецької] / Передмова В.В. Шкоди, Г.М. Куц; примітки Й. Кобова Ін-т л-ри ім. Т.Г. Шевченка НАН України. – Х.: Фоліо, 2008. – С. 100-101. – *Прим. пер.*

емпіричне вкорінення (притаманне для певної дисципліни) і будуть щільно пов'язані з новою теоретичною концептуалізацією (глибоко вкоріненою у стані досліджень), а також вестимуть до постановки (реінтерпретації, розв'язання) проблеми, що має принципове значення для певної дисципліни й (інших складників) цілої галузі знань. Хоча така характеристика й ідентифікує основні умови появи інновацій у гуманітаристиці, проте вона не дає змоги цілком пояснити специфіку останньої.

Специфіка гуманітаристики, або

Про три значення одного речення Стефана Чарновського

Про специфіку гуманітаристики можна, як відомо, говорити без кінця, тому тут я хотів би на невеликому прикладі ідентифікувати три її основні та більш-менш загальноприйняті значення. Видатний польський соціолог, релігієзнавець і антрополог культури Стефан Чарновський передмову до своєї останньої, посмертно виданої книжки під назвою “Культура” (1938) завершив коротким простим реченням: “Бо пізнання культури – це також культура”. Розглядати його можна, звісна річ, у контексті передмови, а особливо попереднього завдання, яке є конвенціональним звертанням до читача: “Справа читачів – судити, наскільки результат наших зусиль збагачує культуру” [14, 23]. Інтерпретація в цих рамках є різновидом риторичного завершення попереднього звертання до читачів, своєрідним орнаментом, додатковим декоративним висловлюванням, яке не вносячи нічого нового, завершує судження присутньою загальною рефлексією. Однак ця логіка доповнюваності (як знаємо від сучасних філософів і теоретиків) керується також власними законами, і коли так відбувається, то виявляємо: те, що здається звичайним орнаментальним додатком, глибоко змінює поверхневий сенс.

Зауважмо, отже, по-перше, що цей висновок має демонстративно *демаркаційний* характер. Це стає зрозумілим, якщо усвідомити, що пізнання природи (треба зробити застереження: у стандартних практиках і поглядах природознавців) – це не частина природи. Натомість пізнання культури становить собою частину культури. Саме ця риса принципово відрізняє точні науки і науки, які досліджують культуру; ці науки називаються науками про дух, науками про культуру чи просто гуманітарними науками. Перші вивчають ті речі, які просто існують; а другі – речі, котрі мають значення. Найближча до нас традиція, що дає змогу вловити наслідки цього розрізнення, – це так званий антипозитивістський перелом, який призвів до вирізнення гуманітарних наук; віддаленіша від нас традиція – це антична рефлексія й рефлексія Нових часів щодо “вироснування” людиною сенсу і його результатів у вигляді витворів культури.

Якщо перший контекст указував, що сенс висновку пов'язаний із розрізненням й ідентичністю, то наступний контекст дає змогу розкрити *внутрішню диференціацію* поля знання, про яке йдеться. Адже якщо “пізнання культури – це також культура”, то, по суті, пізнання – це не культура (у вузькому сенсі), а культура – це не пізнання (у більш вузькому розумінні). Натомість одне і друге поєднуються і впливають одне на одного в рамках ширшого чи більш специфічного розуміння культури. Тут вимальовується поділ на культурну творчість (продукти культури), а також знання чи процеси культурного пізнання. Цей поділ набуває сьогодні вигляду дуалістичного трактування культури, яку, з одного боку, окреслюють через феноменалістичне уявлення (про культуру як комплекс витворів і практик, за допомогою котрих вони створюються), з другого, – через ідеалістичне трактування (культури як системи значень і символів, візріців, аксіологічно-категоріальної сітки). Безперечно, культура – це

й одне, і друге – і те, що ми бачимо, і те, крізь що ми бачимо. Однак суперечки, які точаться серед філософів і теоретиків культури, свідчать про те, що дуже важко узгодити чи примирити ці позиції в рамках певної вищої категорії.

Розгляд цього речення в ще одному контексті дає змогу збагатити його характеристику й помітити в ньому позицію, міцнішу, ніж просто описово-типологічна. Адже “пізнання культури – це також культура” означає також, що знання про предмет, а також спосіб його здобуття, перетворюється в цьому випадку на частину (аспект, вимір) предмета пізнання. Культурна творчість має пізнавальний компонент, а культурне пізнання має творчий компонент, бо воно “формує” чи “збагачує”, а отже, змінює (принаймні до певної міри) предмет пізнання. І цей новий предмет мусить вимагати чергової пізнавальної операції, що робить процес пізнання нескінченною, перманентною справою... Загалом, у рамках цього процесу те, що людина робить у культурному середовищі, стосується водночас і предмета, і її самої, а в цьому зворотному зв'язку модифікуються й поглиблюються описувані стани речей і її самопізнання. А якщо так, то можна сказати, що найспецифічніша риса *інвенційного* гуманітарного пізнання полягає в тому, що воно *формує* або *допомагає формувати* (а отже, *змінює*) *те, чого воно стосується* (що, *nota bene*, споріднює такі тексти культури із записами передпоняттєвих станів первинного рівня, що мають подібні властивості; зі спробами дискурсивізації “джерельного досвіду” чи з “емотивами” [див.: 34; 36; 37]).

Я намагався добути, на перший погляд, з суто риторичного, короткого речення Чарновського три значення культури. Перше вирізняє й відрізняє знання про культуру (гуманітаристику) від природничих (точних) наук і надає йому відносної ідентичності. Друге вказує на істотну внутрішню диференціацію цієї царини знання, розділеної між альтернативними (часто такими, що конкурують між собою) позиціями: розумінням культури як системи взірців і символів; і розуміння її як комплексу практик і продуктів. Третє наштовхує на думки про існування взаємного впливу між ментальним і феноменалістичним вимірами, який полягає у зворотному, рефлексивному характері гуманітарного пізнання. А оскільки кардинальна риса гуманітарного пізнання зводиться до того, що воно формує (змінює) те, чого воно стосується, то воно має істотно інноваційний чи творчий, або, уживаючи більш відповідне окреслення, інвенційний характер.

Але це виразно інший тип інноваційності. Дуже спрощуючи, можна сказати, що відкриття у фундаментальних науках змінюють (примножують) наші знання, а не світ. Винаходи водночас збагачують (змінюють) “оснащення” світу (і людини) технічними артефактами і способами управління його засобами чи властивостями, а також їх виробничого використання й переробки. Натомість вдалі винаходи, зроблені в галузі гуманітаристики, проникають до певної міри до обох сфер: за допомогою своїх творчих практик (*techne – ars*) витворюють артефакти, які є медіа культурних значень, котрі дають доступ до непомічених рис чи боків світу людського досвіду; і в такий спосіб творячи – відкривають.

Застосовуючи згадувані моделі знання і властивостей гуманітарного пізнання до текстових досліджень і практик, можна помітити, що кожна з них профілює їх по-іншому. У традиційній, зосередженій на формуванні / навчанні суб'єкта, моделі гуманітаристики, класичні тексти подавалися поза контекстом (нерідко у вигляді фрагментів) і становили перш за все резервуари трактувань універсальних тем, які давали змогу поглиблювати основні філософські, моральні, суспільні чи політичні проблеми. Коментуючи спостереження Еміля Дюркгайма, П'єр Бурдьє із цього питання зауважує, що протягом ХІХ ст. під час поєднання універсалістського гуманізму і “читання текстів, зосереджених

на їх формальних властивостях”, виникає автономна сфера гуманітарного знання, в якій ця модель починає поступатися наступній моделі, зосередженій на виробництві, читанні й дослідженні текстів як предмета самого в собі: “Чисте виробництво створює й передбачає чисте читання, а ready makes – це лише своєрідний випадок, що межує з усіма творами, створюваними для коментування й завдяки коментареві. У міру того, як поле здобуває автономію, письменник почувається дедалі більше вповноваженим писати твори, призначені для *розшифрування*, котрі, отже, підлягають *повторному читанню, необхідному для того, щоб поглиблювати внутрішню полісемію* твору, не вичерпуючи її” [10, 465].

Девід Річард Олсон описує цей самий процес з іншого боку. На його думку, “Паперовий світ” ери писемності, потім друку, поступово перестає бути емпіричним, елімінуючи всілякі позатекстові чинники, які зумовлюють передачу й розшифровку значення (авторську інтенцію, ситуацію висловлювання, контекстні співвідношення, перебування в реальності, яку можна досвідчити). Так створюється автономна реальність тексту із самодостатнім значенням; тексту як своєрідного резервуару, завдяки котрому зберігається, передається і стає доступним (усім тим, хто вміє читати) непорушений депозит сенсу. У такий спосіб сучасний автономний текст забезпечує, на думку Олсона, модель не лише для мовлення, а й для формування сучасного автономного суб’єкта [33]. Можна сказати більше; у крайній формі цієї концепції тексту (як поля чи мережі значущих елементів) ми вже маємо справу з текстовим письмом і друком не як із технічними знаряддями, а як із тим, що Льюїс Мамфорд називає *машиною*: автономним порядком функції, пристроєм для анігіляції часу і простору, процесом, відірваним від предметів чи субстанцій (хоча й утіленим у штучному пристрої) [30; 31]¹. Цей процес у сучасному віртуальному просторі цифрової технології, безумовно, посилюється й набув нових форм.

Латурове окреслення “тексту як лабораторії” може видаватися ризикованою, неадекватною метафорою специфічних практик гуманітаристики (і їх концептуалізації) – і тому, мабуть, Лукаш Афельтович визнав її непридатною для їх опису [6]. Однак, на мою думку, навпаки. Якщо визнати визначення Латура метафорою “ізолюваної закритої системи” (основної методичної процедури природознавства), котру притаманними собі засобами випрацьовує гуманітаристика, то можна сказати, що сучасна модель автономного тексту відповідає (прагне відповідати) критеріям сучасної науки. Адже “пристрій” автономного тексту: а) редукує складність рис предмета (ізолюючи їх від умов виникнення, контекстуальних, історичних чи суспільних інтенцій суб’єкта, значень, а також позатекстового середовища й досвіду реципієнта); б) передбачає систематичну стандартизовану аналітичну процедуру (принципи компетентної, професійної інтерпретації); в) веде до повторюваних результатів (“правильного” тлумачення сенсу твору), узгоджуваних і легітимізованих “інтерпретаційною спільнотою” (певний відповідник критерію колективної праці в точних науках, хоч і сама практика колективної праці перетворюється на помітну тенденцію в гуманітаристичі).

Різниця, яка, на думку етнологів науки, існує між тим, що науковці твердять у рамках стандартної теорії, і тим, що фактично роблять у лабораторії, характеризує також відношення між цією сучасною ідеологією тексту і фактичними текстовими практиками гуманітаріїв. Говорячи про сучасний погляд на лабораторію тексту (у загальному й конкретнішому сенсі: бібліотека, архів, майстерня...), я переходжу до сигналізування статусу тексту в рамках

¹ Див. також переклад книжки Льюїса Мамфорда російською: Мамфорд Л. Миф машины. Техника и развитие человечества (1 глава). – М.: Логос, 2001. – 408 с. – *Прим. пер.*

третьої, інноваційної чи технічної моделі. Вона не спирається ні на ідею автономності, ні на концепцію тексту як резервуару, а базується радше на ідеї *тексту як вузла мережі відношень, котрі осмислюють і перетворюють історичне, суспільне й культурне середовище*. Іntenція тут залишається невід'ємним компонентом значення, так само як і ситуація висловлювання, що її текст водночас створює й репрезентує, а також контекстуальні відношення, випробувані у процесі читання, який не може бути вдалий без істотного залучення досвіду і знання реципієнта. Отже, значення не “готове”, не задане наперед, щоб потім бути репрезентованим через текст. Значення – це відносна риса, котра начебто записується на технічних (текстових) інструментах пізнання й передачі повідомлення, творячи й роблячи доступною в них свою форму.

Зрештою, така концепція значення не виняткова, вона загальноприйнята в когнітивній лінгвістиці. Наприклад, за Жилем Фоконьє, мовні вислови не мають жодного сталого, готового значення, адже вони виступають лише своєрідною інструкцією, котра володіє потенціалом значення, яке актуалізується й конкретизується в ході розвитку дискурсу і його розуміння, за допомогою спроб (актів) замикання його в рамках контекстів, дискурсивного і позадискурсивного середовища, що конструює мережу “ментальних просторів”, в яких міститься й розвивається значення повідомлення [див.: 7]. Натомість згідно з характеристикою літературного тексту Домініка Менжено, здійсненою з перспективи критичного дискурс-аналізу, виглядає це так, що розглядати літературний текст як дискурс “означає відкинути фантазію про твір у собі, у його подвійному розумінні як твору автаркії і твору із глибини творчої свідомості; повернути твори тим просторам, котрі вможливають їх існування, в яких вони створюються, оцінюються і в яких вони підлягають управлінню. Умови мовлення пронизують те, про що мовиться, і те, що мовиться, відсилає до власних умов висловлювання (статус письменника пов'язаний зі способом, у котрий він позиціонує себе в полі літератури; функції, приписані жанрам; відносини з адресатом, сконструйовані за допомогою твору; матеріальні носії і способи обігу висловлювання...). <...> Контекст не перебуває ззовні щодо твору, не становить його чергових оболонок, текст сам управляє своїм контекстом. Твори справді говорять про світ, але акти їх висловлювання беруть участь у тому світі, який вони мають репрезентувати. Не можна твердити, що, з одного боку, ми маємо справу з універсумом речей і дій, які мовчать, а з другого, – з відділеними від них зображеннями, які були б його образом. Література – це також діяльність; вона не тільки висловлюється про світ, а й організовує власну присутність у цьому світі” [27].

Три варіанти гуманітарних текстових практик

Робота над текстом – цей привілей не лише літературознавчої професії, це водночас праця з текстом і “праця текстом”. Остання функція засаднича і, я переконаний, специфічна для гуманітарної діяльності, адже вона не лише доповнює попередні, а й убирає їх у себе й перетворює. Текст у праці гуманітарія – це не лише об'єкт чи партнер, а й перш за все провідник: не лише медіум чи реле, а й медіатор, який, перебуваючи “між”, начебто випрацьовує те, посередником чого він виступає (Дебре [15]); текст – це також той, хто, ідучи попереду, указує напрямок чи торує шлях; і нарешті текст постає як своєрідний путівник нововідкритими шляхами і бездоріжжям досвіду. Текст – це провідник, який веде до розуміння іншого, якщо він водночас дає змогу, як уважав Бахтін, розуміти себе в категоріях іншого.

Екстраполюючи перелічені вище засновки на терени поетики, можна сказати (з неминучим спрощенням), що кожний із цих типів зацікавлення текстом веде

до різного профілювання завдань поетики гуманітарного тексту (і, відповідно, літературного / художнього тексту):

1) *Модель роботи з текстом* походить від духологічно-герменевтичної (з її теологічними відгалуженнями) традиції, в якій текст (витвір мистецтва) набуває рис суб'єкта, ставить запитання чи дає відповіді, дивиться на нас (водночас, на думку Беньяміна, приковуючи увагу й визначаючи відстань, зумовлену своєю ауру). Текст – це джерело, він справляє вплив тощо. Тут текст – це Інший, з яким ми зустрічаємося, учасник розмови, у ході котрої він стає доступний нашому розумінню, інтерпретує й репрезентує те, що “з боку Іншого” до певної міри вже потенційно дане, відпрацьоване й депоноване у творі: духовний світ автора й сенс твору, пов'язаний із його історією.

2) *Модель роботи над текстом* зосереджується передусім на дослідженні тексту (мистецького твору) як художнього предмета – закритого, формально завершеного й окремого (автономного) – і спрямована на осмислення правил його внутрішньої організації, глибокого порядку його значення; що є такою виразною рисою всієї філологічно-структуральної традиції, класичної видавничої справи, а також архівних і джерелознавчих досліджень тощо.

3) *Модель “роботи текстом”* активізує й висуває на перший план іще одну частину поетологічної спадщини, а саме: ту її частину, у котрій поетика – це перш за все техніка (у розмаїтті її історичних значень, сплетених усе ж навколо основного значення; як спосіб розкриття). Від *technaksein kai theorein* (“винайдення / обдумування” – щоб виникла якась із речей, котра може бути чи не бути, як говорив Аристотель)¹ і мистецтва винайдення / обдумування “відсутнього слова” (Джордж Стайнер) до ідеї “екзотопічної” поетики Бахтіна (котра спирається на обов'язкову несумірність – часову, просторову, культурну – того, що розуміють, і того, хто розуміє) і концепції тексту Адорно як ідіосинкратичної процедури винайдення мережі мовно-поняттєвих відношень, в якій речі набувають вигляду, доступного людському пізнанню.

Я навів ці досить розсудливо й у робочому порядку вирізані моделі текстових практик, застосовуваних у сучасній текстовій лабораторії гуманітаристики, ще й для того, щоби звернути увагу на різне спрямування можливостей інвенційної (інноваційної) дії. У першій моделі текст – це своєрідний партнер (помічник, знаряддя) у виконанні завдання чи здійсненні дослідження, відмінного від того, завдяки котрому постав цей текст. Риси тексту стають тут аналітичними категоріями, які відкривають доступ до пізнання явищ чи знайомлять із проблематикою позатекстового або іншотекстового характеру. У другій моделі текст постає об'єктом аналітичної, експериментальної допитливості, під час задоволення котрої зміна питань, які йому задають, концептуальної мережі, у котрій він перебуває, визначених досвідом рамок читання, – викликає різні відповіді, активізує раніше непомітні виміри значення, виявляє витіснені чи неусвідомлені шари запису досвіду.

У третій моделі під текстом перш за все розуміємо запис процесу його розгортання й одночасного конструювання значення. Проблематика продукування знання (загалом і в цілому), а особливо традиційне питання творчого процесу, приречена (як могло б видатися) на забуття чи нехтування (через тлумачення її у формі довгих ненаукових розважань), безперечно, має посісти належне місце в гуманітарній рефлексії. Так мусить статися, особливо

¹ У перекладі українською слова Аристотеля віддано так: “Усяке ж мистецтво має справу з виникненням, і вдаватися до мистецтва (τεχνάζειν) – значить розуміти (θεωρεῖν), як виникає щось з речей, які можуть бути і не бути, і чие начало у творці (εν τῷ λοιοῦντι), а не в творимому (εν τῷ λοιοῦμένῳ)” (див.: *Аристотель*. Нікомахова етика. – К.: Аквілон-Плюс, 2002. – С. 247-249). – *Прим. пер.*

з огляду на те, що ця проблематика вже відновила свій науковий статус у течії когнітивної нейрофеноменології.

Прикладом можна вважати праці Клер Петімонже, котра, аналізуючи свідчення щодо творчого процесу від першої особи (науковців, філософів, художників, письменників), реконструювала основні фази конститування, профілювання, узгодження й уточнення значення у процесі розгортання тексту: від “джерел думки”, залишкового, передпонятійного й переддискурсивного порогу ферментації семантичної амальгами, яка має полісенсорний і трансмодальний характер “відчуваного значення” пережитого досвіду, – до поняттєво й дискурсивно сформатованого значення, котре, однак, не заміщає й не витісняє цієї залишкової стадії, а навпаки; лише у стосунку до неї дає змогу себе відчитати і з неї черпає енергію (інтенсивні спонуки) для подальших перетворень.

Ця інвенція сенсу, перехоплена в текстуальних “протоколах із досвіду”, уможлиблює підтримання “динамічного, ухвального підходу, згідно з яким пізнання виступає зовсім не репрезентацією наперед даного світу, а процесом спільного конструювання внутрішнього і зовнішнього; того, хто знає, і того, що знане; розуму і світу. <...> Якщо наші думки черпають значення з довербального виміру нашого досвіду, то немає справжнього розуміння, яке б не сягало таких глибин. Розуміння думки означає наближення до відчуваного значення, яке лежить біля її витоків, завдяки конкретним жестам” [34].

Але тут ідеться також про санкціонування цінності більш прагматично і практично спрямованих досліджень, котрі ведуть до аналітичної й теоретичної рефлексії щодо технік (зразків, процедур) створення / конструювання гуманітарного тексту. Адже інвенційний текст, що розгортається, причетний до розв’язання завдання, він стає оператором реорганізації – узгоджуючи дію всіх елементів процесу дослідження, він також інтегрує їх у складники методично вибудовуваного дискурсу. Розгортання ефективно організованого аналітичного (власного) тексту – це водночас активізація мережі значущих зв’язків між елементами досліджуваного тексту, а також розгортання порядків (регулярності, закономірності), завдяки котрим текст набуває місця та значення в культурі, а його дослідник отримує нову форму викладу, зокрема, власного досвіду.

У сфері нової, цифрової гуманітаристики виразно посилюється наголос на розвитку й дослідженні технік чи навіть технологій виробництва тексту, обробки даних, логістики передачі повідомлення, управління рецепцією, окреслюючи, певно, навіть її проблемний центр. У своєму маніфесті Шнапп і Преснер пояснюють цю еволюцію так:

“Як і всі медіа революції, перша хвиля цифрової революції озиралася назад, просуваючись уперед. Так само, як перші кодекси відображали риторичні практики, як друк спочатку відображав практики високої культури середньовічного рукопису, а фільм відображав театральні техніки, перша цифрова хвиля відтворювала світ наукової комунікації, поступово кодифікований упродовж п’яти століть за допомогою друку: світ, де текстуальність була примарна, а візуальність і звук – другорядні (і підпорядковані тексту), навіть хоча вона¹ надзвичайно збільшила темп пошуку й відшукання документів, покращила доступ і змінила розумові навички. Це мало сформувати майбутнє, суттю якого стали би специфічні медіариси цифрових технологій, а друк у цьому майбутньому був би поглинутий новими гібридними формами комунікації.

Перша хвиля цифрової гуманітаристики мала кількісний характер, відбувалися мобілізація сил пошуку й використання баз даних, автоматизація

¹ Вона – перша хвиля цифрової революції. – *Прим. пер.*

мовного корпусу, укладання гіперкарт у критичні масиви. Друга хвиля натомість має *якісний, інтерпретаційний, експериментальний, емотивний і продуктивний*¹ характер. Вона використовує цифрові інструменти для служби самій суті методологічної сили гуманітаристики (увага до складності, специфіка медіуму, історичний контекст, аналітичні глибини, критика й інтерпретація)” [39, 3].

Я навіть ці два приклади “роботи текстом”, зацікавлень процесами виробництва текстів і продукування знання ще й тому, що вони показують два основні, граничні простори чи, можливо, постгуманітарні крила, між якими опинилася сучасна гуманітаристика – нейронауки, котра звертається до зануреного в тілесному досвіді допоняттєвого й домовного рівня комунікації, що споріднює людину з іншими живими істотами; а також цифрової технології, котра перетворюється на візитівку “обчислювального повороту” “машинної” й “постперцепційної” (бо позатілесної) кіберкультури, яка розвивається. Від еластичності й сили сучасної гуманітаристики залежить, чи буде вона ними поглинута, перетворюючись на компонент інших сфер знання (хоча й важливий, але без права на самостійне існування), чи спробує їх абсорбувати й використати для досягнення власних цілей, визначаючи заново свою ідентичність і рівноправну рацію буття в середині сфер сучасної науки й “технокультури”. Третього виходу – повернення до колишнього *status quo* – схоже, (уже) немає.

Висновки

Я постулюю відхід від новочасної (модерної) ідеології тексту як умістилища, ізольованого від світу, як автономної лабораторії стандартних процедур репрезентації, убезпечення, перенесення й рецепції значення. Я пропоную перехід до сучасного (услід за Латуром) розуміння лабораторії тексту як вузла відкритої мережі трансляційних операцій між тим, що природниче, суспільне й дискурсивне. Цей вузол медіатизує й інвенційно перетворює зв'язок між розумом, тілом і середовищем. Ця функціональна (операційна) концепція культурного тексту щільно поєднує дисциплінарне знання (знання, що) зі знанням причинним (знанням, як) і має характер концепції-посередника – медіатора між опозиційними моделями знання й типами текстових практик; ця концепція робить можливим перехід від новочасної (модерної) гуманітаристики до нової гуманітаристики (постгуманітаристики? нейрогуманітаристики? цифрової гуманітаристики?), вона шукає сьогодні для себе місце між емпіричним і віртуальним.

У тексті, який є *locus classicus* традиції гуманітарної освіти, Луцій Анней Сенека (молодший) заохочував молодого адепта відкинути некритичне підпорядкування авторитетові “великих книг” й відмовитися від інвестування освітніх зусиль лише в ерудицію:

“Так сказав Зенон...” – Гаразд. А ти? – “А це – слова Клеанта...” – Добре. А твої?.. Доки, врешті, танцюватимеш під чужу дудку? Сам подай якусь настанову, скажи щось таке, що варто було б запам'ятати. Черпни із своїх запасів. Отак-то: не мають, видно, свого власного запалу всі ті, що завжди лише тлумачать, ховаючись у чужій тіні, й ніколи не творять, ба й не наважуються ніколи зробити те, чого так довго навчалися! Вправляють свою пам'ять на чужій ниві. Але ж одна річ пам'ятати, інша – знати. Пам'ятати – це пильнувати в пам'яті щось чуже, дане на збереження. Знати – це засвоювати, не тримаючися

¹Переклад цитати здійснено з англійської за документом: Schnapp J., Presner T. Digital Humanities Manifesto 2.0. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.humanitiesblast.com/manifesto/Manifesto_V2.pdf; підкреслення зроблене авторами цього тексту. – Прим. пер.

сліпо зразка, не озираючись раз по раз на наставника. – “Ось це сказав Зенон, а те – Клеант”. – Мусить же, врешті, бути якась різниця між тобою і книжкою!” [5, 128-129].

Хоч би як скептично ми сьогодні ставилися до нейтральності й ефективності технік запам'ятовування (як це було насправді), але головний постулат Сенеки – про те, що перевіркою знання є “роблення”, про примат “знання, як” над “знанням, що” – надалі залишається актуальним. Через дві тисячі років Умберто Матурана і Франциско Варела переробили це гасло, сформулювавши його так: “Будь-яка дія є пізнанням, а будь-яке пізнання є дією” – головний девіз нової, об'єднаної, холистичної концепції розуму, матерії та життя [3, 23].

Перетворення гуманітарного знання на інструмент дії суб'єкта, результативної зміни, ефективного впливу залишається й надалі викликом, який постає перед гуманітаристикою, сьогодні, можливо, актуальнішим, ніж колись. Не виключено, що до цієї мети може наблизити пригадування функціонального трактування тексту, спроба операційного переформулювання його концепції, а також прагнення створити дослідницьку й освітню програму, пристосовані до середовища, в якому розвиватиметься гуманітаристика майбутнього. Середовище й гуманітаристика – серед яких ми вже існуємо, адже вони вже сьогодні поряд із нами.

ЛІТЕРАТУРА¹

1. *Адорно Т.* Теорія естетики. – К.: Вид-во Соломії Павличко “Основи”, 2002. – 518 с.
2. *Бахтин М.* Естетика словесного творчства: Сб. избр. труд./ Примеч. С.С. Аверинцева, С.Г. Бочарова. – М.: Искусство, 1979 – 423 с.
3. *Матурана У., Варела Ф.* Дерево познания: Биологические корни человеческого понимания. – М.: Прогресс-Традиция, 2001. – 224 с.
4. *Ридингс Б.* Университет в руинах. – Минск: БГУ, 2009. – 248 с.
5. *Сенека Л.* Моральні Листи до Луцілія. – К.: Основи, 1996. – 603 с.
6. *Afeltowicz Ł.* Modele, artefakty, kolektywy. Praktyka badawcza w perspektywie współczesnych studiów nad nauką. – Toruń: Wydawnictwo Naukowe UMK, 2012. – 505 s.
7. *Amalgamaty* kognitywne w sztuce / Red. A. Libura. – Kraków: Universitas, 2007. – 134.
8. *Bińczuk E.* Technonauka w społeczeństwie ryzyka. Filozofia wobec niepożądanych następstw praktycznego sukcesu nauki. – Toruń: Wydawnictwo Naukowe UMK, 2012. – 445 s.
9. *Bloom A.* Umysł zamknięty. O tym, jak amerykańskie szkolnictwo zawiodło demokrację i zubożyło dusze dzisiejszych studentów. – Poznań: Wydawnictwo Zysk i S-ka, 2012. – 501 s.
10. *Bourdieu P.* Reguły sztuki. Geneza i struktura pola literackiego. – Kraków: Universitas, 2001. – 531 s.
11. *Burdick A.* Digital Humanities. – Cambridge, MA: MIT Press, 2012. – 141 p.
12. *Creating Consilience: Integrating the Sciences and the Humanities / Ed. by E. Slingerland, M. Collard.* – New York: Oxford University Press, 2012. – 450 p.
13. *Culler J.* Literatura w teorii. – Kraków: Universitas, 2013. – 343 s.
14. *Czarnowski S.* Kultura // *Czarnowski S.* Dzieła / W oprac. N. Assorodobaj i S. Ossowskiego, Warszawa: PWN, 1956. – T. 1: Studia z historii kultury. – S. 13-23.
15. *Debray R.* Wprowadzenie do mediologii. – Warszawa: Oficyna Naukowa, 2010. – 278 s.
16. *Domańska E.* Jakiej metodologii potrzebuje współczesna humanistyka // *Teksty Drugie.* – 2010. – № 1-2. – S. 45-55.
17. *Eagleton T.* The Event of Literature. – New Haven; London: Yale University Press, 2012. – 252 p.
18. *Fabryki dyplomów czy Universitas? O „nadwiślańskiej” wersji przemian w edukacji akademickiej / Red. nauk. M. Czerepaniak-Walczak.* – Kraków: Oficyna Wydawnicza „Impuls”, 2013. – 362 s.
19. *Fish S.* Profesjonalna poprawność. Badania literackie a polityczna zmiana. – Poznań: Wydawnictwo Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk, 2012. – 130 s.
20. *Gadamer H.-G.* Teoria, etyka, edukacja. – Warszawa: Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, 2008. – 276 s.
21. *Gottschall J.* Literature, Science and a New Humanities (Cognitive Studies In Literature and Performance). – New York: Palgrave Macmillan, 2008. – 217 p.
22. *Gumbrecht H.* The Powers of Philology. Dynamics of Textual Scholarship. – Urbana: University of Illinois Press, 2003. – 93 p.
23. *Hayles K.* How We Think: Digital Media and Contemporary Technogenesis. – Chicago: The University of Chicago Press, 2012. – 280 p.
24. *Humanistyka* przełomu wieków / Pod. red. Józefa Kozielskiego, J.Z. Holzer et. al. – Warszawa: Wydaw. Akademickie “Zak”, 1999. – 417 s.

¹ Джерела, перекладені українською чи російською, подаємо цими мовами. – *Прим. пер.*

25. *LaCapra D.* Uniwersytet w ruinie? // *LaCapra D.* Historia w okresie przejściowym. – Kraków: Universitas 2009. – 360 s.
26. *Latour B.* Prolog w formie dialogu pomiędzy Studentem i (cokolwiek) sokratycznym Profesorem // *Teksty Drugie*. – 2007. – № 1-2. – S. 127-143.
27. *Maigneueneau D.* La Discours litteraire. Paratopie et scene d' enonciation. – Paris: Armand Colin, 2004. – 272 p. [цит. за польським перекладом Г. Конєцької, приготованим до друку в серії “Horyzonty nowoczesności”].
28. *Markowski M.* Humanistyka, literatura, egzystencja // *Teoria – literatura – życie. Praktykowanie teorii w humanistyce współczesnej* / Pod red. A. Legeżyńskiej i R. Nycza. – Warszawa: Instytut Badań Literackich PAN, 2012. – S. 17-41.
29. *McGann J.* Radiant Textuality. Literature after the World Wide Web. – New York: Palgrave, 2004. – 272 p.
30. *Mumford L.* Mit maszyny. – T. 1. – Warszawa: PWN, 2012. – 496 s.
31. *Mumford L.* Technika a cywilizacja: historia rozwoju maszyny i jej wpływ na cywilizację. – Warszawa: PWN, 1966. – 429 s.
32. *Nussbaum M.* W trosce o człowieczeństwo. Klasyczna obrona reformy kształcenia ogólnego. – Wrocław: Wydawnictwo Naukowe Dolnośląskiej Szkoły Wyższej 2008. – 324 s.
33. *Olson D.* Papierowy świat. Pojęciowe i poznawcze implikacje pisania i czytania. – Warszawa: Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, 2010. – 434 s.
34. *Petitmengin C.* Ku źródłom myśli. Gesty i trans modalność: wymiar przeżywanego doświadczenia // “*avant*”. – vol. III. – № T/2012. – s. 115-146. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://avant.edu.pl/t2012>. – Дякую Єві Доманській за те, що звернула мою увагу на цей цікавий журнал.
35. *Pietraszko S.* Kultura. Studia teoretyczne i metodologiczne. – Wrocław: Polskie Towarzystwo Kulturoznawcze, 2012. – 416 s.
36. *Reddy W.* Przeciw konstruktywizmowi. Etnografia historyczna emocji // *Emocje w kulturze* / Red. naukowa M. Rajtar i J. Straczuk. – Warszawa: Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, 2012. – S. 101-143.
37. *Reddy W.* The Navigation of Feeling: A Framework for the History of Emotions. – Cambridge, U.K.; New York: Cambridge University Press, 2001. – 380 p.
38. *Rewers E.* Praktyka jako badanie – nowe metodologie w humanistyce // *Teoria – literatura – życie. Praktykowanie teorii w humanistyce współczesnej* / Pod red. A. Legeżyńskiej i R. Nycza. – Warszawa: IBL PAN, 2012. – S. 43-61.
39. *Schnapp J., Presner T.* Digital Humanities Manifesto 2.0. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.humanitiesblast.com/manifesto/Manifesto_V2.pdf
40. *Slawek T.* Antygonia w świecie korporacji. – Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, 2002. – 130 s.
41. *Steiner G.* Gramatyki tworzenia. – Poznań: Zysk i S-ka Wydaw., 2004. – 302 s.
42. *Stiegler B.* Technics and Time. – vol 1: The Fault of Epimeteus / Trans. by R. Beardsworth and G. Collins. – Stanford: Stanford University Press, 1998. – 316 p.; vol. 2: Disorientation / Trans. by S. Barker 2009. – 288 p.; vol. 3: Cinematic Time and the Question of Malaise / Transl. by S. Barker 2010. – 280 p.
43. *Understanding Digital Humanities* / Ed. by David M. Berry. – New York: Palgrave Macmillan, 2012. – 318 p.
44. *Waters L.* Zmierzch wiedzy. Przemiany uniwersytetu a rynek publikacji naukowych. – Kraków: Homini. – 2009. – 100 s.
45. *Wilson E.* Konsiliencja. Jedność wiedzy. – Poznań: Wydawnictwo Zysk i S-ka, 2011. – 403 s.
46. *Zeidler-Janiszewska A.* Visual Culture Studies czy antropologicznie zorientowana Bildwissenschaft? O kierunkach zwrotu ikonizacji w naukach o kulturze // *Teksty Drugie*. – 2006. – № 4. – S. 9-29.

Переклад Людмили Бербенець

Отримано 14 січня 2015 р.

м. Київ

¹ Серія “Horyzonty nowoczesności” (“Горизонты сучасності”) виходить у видавництві “Universitas” (Краків). – *Прим. пер.*